

ÖĞRENMEYE SOSYAL- BİLİŞSEL BİR BAKIŞ: ALBERT BANDURA**A SOCIAL - COGNITIVE VIEW OF LEARNING: ALBERT BANDURA****Sevra Su TATLIOĞLU¹****ÖZET**

Sosyal Öğrenme teorisi ile tanınan Albert Bandura, birçok araştırmanın temeline yerleştirilebilecek düşünceler üreten önemli bir psikologdur. Sosyal öğrenme, karşılıklı nedensellik, model alma ve taklit, dolaylı öğrenme, öz yeterlik gibi kavramlarla öğrenmenin gelişimine dikkat çekmiştir. İnsan davranışlarını sosyal etkileşime dayandırarak, klasik Davranışçılığı geliştirmiş ve yeni perspektifler sunmuştur. Albert Bandura, öğrenme aşamalarındaki süreçleri kuramsal olarak literatüre kazandırması açısından önemli bir düşünürdür. Medya, şiddet, saldırganlık, toplumsal cinsiyet gibi farklı alanlarda kullanılacak psikolojik ve sosyolojik bir teorik altyapı ortaya koymuştur. Bu araştırma, Albert Bandura'yı ve çalışmalarını, sosyal psikolojideki yerini ve önemini anlamlandırmayı hedefleyen bir literatür taramasıdır.

Anahtar kelimeler: Bandura, Sosyal Öğrenme, Davranışçılık, Psikoloji, Bobo Doll Deneyi

ABSTRACT

Known for his theory of Social Learning, Albert Bandura is an important psychologist who produces ideas that can be placed on the basis of many researches. He drew attention to the development of learning through concepts such as social learning, mutual causality, model taking and imitation, indirect learning and self-efficacy. He developed classical Behaviorism and presented new perspectives, basing human behavior on social interaction. Albert Bandura is an important philosopher in terms of bringing the theoretical process to the literature in the process of learning. He has put forward a psychological and sociological theoretical foundation that can be used in different fields such as media, violence, aggression and gender. This research is a literature review aiming to make sense of the place and importance of Albert Bandura and his work in social psychology.

Keywords: Bandura, Social Learning, Behaviorism, Psychology, Bobo Doll Experiment

¹ Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Ana Bilim Dalı Doktora Öğrencisi
E-posta: ssatlioglu@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5236-0161

GİRİŞ

4 Aralık 1925, Kanada doğumlu olan Albert Bandura; psikoloji alanındaki çalışmalarıyla literatürde önemli bir yere sahiptir. Davranışçılık yaklaşımı içerisinde değerlendirilen ancak klasik Davranışçılığa eleştirileriyle, psikoloji bilimine yeni bakış açıları kazandıran Bandura; Sosyal Bilişsel kuram (sosyal öğrenme teorisi) ile Davranışçılık ve Bilişsel Psikoloji arasında köprü kurmuştur. Bandura; Robert Sears, Kenneth Spence, Skinner, Miller ve Dollard gibi Davranışçılıkla ilgilenen, psikoloji alanındaki hatırı sayılır düşünürlerden etkilenerek çalışmalarını deney ve teori inşası yöntemleriyle yürütmüştür. Davranışçılık yaklaşımının varsayımlarını reddetmemekle beraber, yetersiz bulmuş ve geliştirmeye çalışmıştır. İnsan davranışının diğer insanlarla etkileşim yoluyla öğrenildiğini savunan Bandura, daha bütünsel bir araştırma perspektifine sahip olması ve Sosyal Öğrenme teorisini ortaya koyması nedeniyle "sosyal davranışçı" olarak anılmaya başlamıştır (Cüceloğlu, 2016, s. 426).

Sosyal Öğrenme kuramı; öğrenmenin sosyal bağlamda, etkileşim, gözlem ve taklit yoluyla gerçekleşen bir süreç olduğu temeline dayanmaktadır. Bandura, bireylerin başkalarının davranışlarını gözlemleyerek de birçok şeyi öğrenebileceğini öne sürmüştür. Sosyal Öğrenme "edimsel koşullanma" ve "model alma ve taklit" olmak üzere iki öğrenme süreciyle gerçekleşmektedir. Edimsel koşullanmada pekiştirilen ya da sonucu ödüllendirilen davranışların tekrar edilme olasılığının artacağı belirtilmektedir. Model alma ve taklit ise; gözlem yoluyla öğrenilen davranışların model alınması ve taklit edilmesine işaret etmektedir. Model alma sürecinde de farklı dinamikler bulunduğu dikkat çeken Bandura, modelin statüsünün öğrenme üzerinde etkileri olduğunu ifade etmektedir. Bu noktada canlı model, sembolik model ve sözlü direktifler olmak üzere üç model türünden söz etmektedir (Bandura, 2006, s. 61).

Sosyal Bilişsel davranış sürecinde; dikkat etme, hafızaya alma, taklit etme ve güdülenme şeklinde aşamalar bulunmaktadır. Bandura bunlara taklit ve özdeşleşmeyi de ekleyerek klasik koşullanma kavramının ötesine geçmiştir. Ayrıca kuramda kişisel, çevresel, biyolojik faktörler arasında da bir karşılıklı nedensellik ilişkisi olduğunu öne sürerek öğrenmeyi sosyal bir süreç olarak ele almıştır. Bu durumu "karşılıklı belirleyicilik" olarak tanımlamıştır. (Nabavi, 2012, s. 20-21; Dökmen, s. 2009: 60).

Sosyal Bilişsel kuramın bir diğer önemli noktası, öğrenmenin dolaylı bir süreç olduğu vurgusudur. Bu süreç dolaylı pekiştirme, dolaylı ceza, dolaylı duygu ve dolaylı güdülenme şeklinde ifade edilmiştir.

Bandura'nın öz yeterlik kavramı da dikkat çekici başka bir kavramdır. Öz yeterliği; bireyin kendine olan inancıyla yapabileceği etkinlikleri, organize edebilme ve yapabilme potansiyeli olarak ifade etmiştir (Nabavi, 2012, s. 16).

Sosyal Bilişsel kuramın psikoloji alanında kabul görmesini sağlayan en önemli çalışma ise Bandura'nın Bobo Doll deneyidir. Deney, Saldırganlık gibi sosyal davranışların gözlem ve taklit yoluyla edinilebileceğini ortaya koymayı amaçlamıştır. Deneyde, 3-6 yaş arası okul öncesi düzeydeki 24 çocuk üç gruba ayrılmıştır. Bir deney grubuna "Bobo Doll" denilen plastik bir oyuncakla agresif bir şekilde oynayan yetişkinlerin olduğu bir video izletilmiştir. İkinci deney grubuna ise tam tersi, oyuncuğa saldırgan davranışlar sergilemeyen yetişkin modelleri izletilmiştir. Kontrol grubundaki denekler ise hiçbir modele maruz bırakılmamıştır. Öte yandan deneyde çocukların yarısı hemcinsleri yarısı da karşı cinsten yetişkinlerin davranışlarını gözlemlemiştir. Ardından da yeni genelleştirilmiş, hiçbir model olmayan bir ortamda çocukların verilen oyuncuğa nasıl davrandığı gözlemlenmiştir. İkinci izletmede videonun sonuçları ödüllendirme veya cezalandırma olarak farklılaşmıştır. Böylece çocukların taklit etme ya da taklit etmeme bağlamında davranışlarının değişimi ortaya konmuştur. Bobo Doll deneyinin sonuçları modern psikolojinin gidişatını değiştirmiş, psikoloji alanındaki odağı saf davranışçılıktan bilişsel psikolojiye kaydırmıştır. Ayrıca Bobo Doll deneyi; genç bireylerin, yetişkinlerin davranışlarından nasıl etkilendiklerini de ortaya çıkarmıştır. Bu deney ve Sosyal Bilişsel kuram; iletişim, şiddet ve toplumsal cinsiyet gibi alanlarda temel alınan bir teori haline gelmiştir (Artino Jr., 2007, s. 4-5).

Bandura, medya çalışmalarındaki en eski ve önemli kuramlardan biri olan uyaran-tepki modeline de eleştirilerde bulunmuştur. Çevrenin kaçınılmaz olarak tepki gösterilen uyaranlarla kuşatıldığı ve insanların birbirinden izole bireyler olduğu düşüncesine karşı çıkmış ve bu düşünceleri saldırganlık/şiddet ve medya ilişkisi hakkındaki çalışmalarına da yansımıştır. Televizyondaki şiddet ve çocukların şiddet eğilimleri arasındaki ilişki araştırmalarının teorik çerçevesi Bandura'nın bu düşüncelerine dayanmaktadır. Bandura'nın kuramı, şiddetin görsel sunumu üzerine yapılan araştırmalarda da kullanılmaktadır. Ayrıca, şiddet içerikli oyunlar ve saldırgan davranış eğilimleri arasındaki ilişkiyi açıklayan çalışmalarda da temel alınan bir teorik çerçeve sunmuştur (Yılmaz, 2014, s. 35-36).

Bu araştırma, Albert Bandura'nın hayatına değinildikten sonra; Davranışçılık Eleştirisi ve Sosyal Davranışçılık, Sosyal Öğrenme Teorisi (Sosyal Bilişsel Kuram), Saldırganlık ve Bobo Doll Deneyi ve Bandura'nın Medya Çalışmalarındaki Yeri başlıkları detaylandırılarak ilerlemektedir. Bu çalışma; Bandura'nın sosyal psikoloji alanındaki yeri ve önemini anlamlandırmayı sağlayacak bir literatür taramasıdır.

1. ALBERT BANDURA’NIN HAYATI

Albert Bandura, 4 Aralık 1925’te Kanada’nın Alberta merkezinde küçük bir kasaba olan Mundare’de dünyaya gelmiştir. 6 kardeşten tek erkek çocuktur. Ailesi Ukrayna göçmenidir. Bandura’nın ismi, Ukrayna’ya özgü 60 telli bir çalgıdan gelmektedir ve bu isim onun hayat boyu süren klasik müzik sevgisini de taşımaktadır. Ailenin yaşadığı kasabada eğitim kısıtlı olduğundan Bandura, kendi öz motivasyonu ve ailesinin de desteğiyle parlak bir lise hayatı geçirmiştir. Bu dönemi öyle zorludur ki “Öğrenciler kendi eğitimlerinin sorumluluğunu almak zorunda kaldı” şeklinde ifade etmiştir (Zimmerman ve Schunk, 2003: 3). Aslında Bandura, mühendislik eğitimi almaya niyetlidir. Ancak liseyi bitirdikten sonraki yaz, Alaska Yolu’nu batmaya karşı koruma çalışmalarının içerisine girerek Yukon’da yaşamaya başlamıştır. Kuzey tundradaki bu çalışmalarında insan psikopatolojisine ilgi duyduğunu fark etmiş ve deneyimlediği alt kültür ortamı, yaşam perspektifini genişletmiştir (Bandura, 2006, s. 44-45).

1946’da Vancouver’daki British Columbia Üniversitesine kaydolmuştur. Aslında yine de psikoloji okumaya çok hevesli değildir, ancak sabah saatlerini doldurmak için bir psikoloji kursuna gittikten sonra bu konuda uzmanlaşması gerektiğine karar vermiştir. Üç yıl içerisinde, hem de Bolocan Psikoloji Ödülü’nü kazanarak büyük bir başarıyla mezun olmuştur. Yüksek lisansını Kenneth Spence ve Kurt Lewin gibi yüksek kaliteli öğretim üyelerinin bulunduğu Iowa Üniversitesinde tamamlamış ve bu süreçte tekrarlanabilir deneysel testlerle psikolojiyi araştırmaya yönelik bir çalışma tarzını desteklemiştir. 1953’te Stanford Üniversitesine geçerek, öğretmenlik ve doktora çalışmalarını burada sürdürmüştür. 1956’da ABD vatandaşlığına geçmiş, 1960’lı yıllardan sonra sosyal öğrenme üzerinde çalışarak bugünkü kuramını geliştirmiştir. 1974’te dünyanın en büyük psikologlar derneği olan Amerikan Psikoloji Birliği (APA) başkanlığına seçilmiştir. 1968’den 1970’e kadar APA Bilimsel Çalışmalar Kurulu Üyesi olarak görev yapan Bandura, 1963’ten 1972’ye kadar Kişilik ve Sosyal Psikoloji Dergisi dahil olmak üzere dokuz psikoloji dergisinin editör kurulu üyeliğini yapmıştır. 82 yaşındayken de Psikoloji Grawemeyer Ödülü’ne layık görülmüştür (Bandura, 2006: 46; Zimmerman ve Schunk, 2003, s. 4-5).

Başlangıçta Sosyal Öğrenme kuramı olarak adlandırdığı kuramını daha sonra Sosyal Bilişsel kuram olarak değiştirmiştir. Hala yaşamakta olan Bandura, kuramını geliştirmeye ve ders vermeye devam etmektedir (Zimmerman ve Schunk, 2003, s. 4-5; Yazgan-İnanç ve Yerlikaya, 2016, s. 208).

1.1.Etkilendiği Düşünürler

Bandura başlangıçta, sosyal davranış öncüleri ve öğrenme arasındaki ilişkiyle ilgilenen bir çocuk doktoru olan Robert Sears'ın çalışmalarından etkilenmiştir. İlk araştırmalarında da model alma davranışının insan düşüncesi ve eylemindeki etkisini incelemeye çalışmıştır. Ancak ilk doktora öğrencisi Richard Walters ile bu konuyu daha da genişleten bir çalışma yapmıştır. Sosyal öğrenme ve saldırganlık ilişkisini inceledikleri bu çalışma (Bobo Doll deneyi), gözlemsel öğrenme konusunda bir araştırma programının yapılmasına vesile olmuştur (Grusec, 1994, s. 776).

Kenneth Spence de Bandura'nın düşüncesini şekillendiren önemli bir psikologdur. Spence, pozitif bilimlerde olduğu gibi psikoloji biliminin de deney ve teori inşası yöntemlerini kullanabileceğini savunmuştur. Psikolojinin güvenilir bir bilimsel bilgi üretebileceğine inanmış ve bir davranış bilimi kavramsallaştırması yapmıştır. Spence; deneyimi doğrudan incelemek yerine, davranışı incelemenin gerekli olduğunu öne sürmüştür (Bandura, 2006, s. 46).

Bandura ile birlikte anılan diğer iki isim, Neal Miller ve John Dollard'dır. Öğrenilmiş dürtüler, pekiştiriciler ve çatışma üzerine deneysel çalışmalar yapan ikili, Freud ve Pavlov gibi iki ayrı uçta düşünürün çalışmalarını bir sentez haline getirmiştir. Früstrasyon ve Agresyon üzerine çalışan Miller ve Dollard'ın "Sosyal öğrenme ve Taklit" kitabı Bandura'yı önemli biçimde etkilemiştir. Bu kitapta taklit yoluyla öğrenme konusunda davranışçı bir yaklaşım sergilenirken Bandura bu konunun eleştirilerini yaparak ve genişleterek, literatürde yeni bir kapı aralamıştır (Yazgan-İnanç ve Yerlikaya, 2016, s. 212).

Bandura'nın üzerinde en büyük etkisi olan düşünür ise, Davranışçı yaklaşımın temsilcisi Burrhus Frederic Skinner'dır. Klasik ve operant koşullanma kavramlarıyla, ödül ve ceza pekiştiricilerinin önemine değinen Skinner'ın düşüncelerini Bandura yetersiz bulmuş ve geliştirmiştir. Ona göre; insan davranışı diğer insanlarla etkileşim yoluyla öğrenilmektedir. Bu nedenle "sosyal davranışçı" olarak anılmaktadır. 1980'lerin sonunda Bandura'nın araştırmaları daha bütünsel bir eğilime sahip olması nedeniyle, insan bilişine daha kapsamlı bir genel bakış sunmaya yönelmiştir. Bandura'nın Sosyal Öğrenme teorisini genişletmesi sonucunda kuram, Sosyal Bilişsel teori olarak da anılmaya başlamıştır (Grusec, 1994, s. 780).

1.2.Davranışçılık Eleştirisi ve Sosyal Davranışçılık

Bandura'nın kendisinin de içinde anıldığı Davranışçı yaklaşıma eleştirilerini anlamlandırabilmek adına, öncelikle Davranışçı yaklaşımdan bahsetmek yerinde olacaktır.

Klasik Davranışçı yaklaşım, 1914'te John Watson ile birlikte Yapısalcı yaklaşıma tepki olarak ortaya çıkan çağdaş bir psikoloji akımı olarak kabul edilmektedir. Psikolojideki bilinç,

algı, benlik, farkındalık gibi birçok kavramı lügatinden çıkararak yeni bir çizgi yaratma amacı taşımaktadır. “Organizma” kavramı ortaya atılarak, davranışın iç ve dış tepkilerini bütünsel olarak ele alınmıştır. Bunu yaparken de açık, gözlemlenebilir, ölçülebilir, neden-sonuç ilişkisi içerisinde açıklanabilecek insan davranışları çalışılmıştır. Bu kökenden ilerleyerek farklı geliştirme biçimleriyle ve farklı tekniklerle çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Wolpe, Skinner, Miller ve Dollard ve Bandura gibi kuramcılar; koşullanma, genelleme ve ayırt etme, pekiştirme, ödül-ceza, sosyal öğrenme gibi kavramlarla psikoloji alanına sağlam bir temel kazandırmışlardır (Fromm, 2011, s. 99; Topses, 2012, s. 68).

Özetle Davranışçılık; bilişsel öğeleri katmadan, organizmayı davranışsal olarak açıklamayı amaçlayan, insanın duygusal tepkilerinden çok davranışları ve dış çevre ile ilgilenen psikolojik bir yaklaşım olarak tanımlanabilir (Fromm, 2011, s. 36).

Davranışçı yaklaşım içerisinde; Bandura'nın etkilendiği en önemli psikolog, Davranışçılık kuramının öncülerinden sayılan Skinner'dır. Bu noktada Davranışçılığa göre, insan davranışlarını içsel süreçler değil, dışsal çevre belirler. Skinner, içsel ya da bilinçdışı süreçlerden çok psikolojinin bir bilim olabilmesi için gözlenebilir davranışların araştırılması gerektiğini savunmuştur. Ona göre, insanın davranışları önceki koşullanmalara bağlıdır. Kişiliğin gelişimini de edimsel koşullanmayla ilişkilendirmiştir. Pekiştireçlerin davranıştaki etkisini ele almasıyla Bandura'nın düşüncelerinin şekillenmesinde önemli etkisi olmuştur. Daha eklettik bir biçimde eleştiri yapan Bandura ise davranışın bilişsel ve kişisel yönlerine dikkat çekmiş ve koşullanma yerine gözlem yoluyla öğrenmeye daha fazla vurgu yapmıştır (Yazgan-İnanç ve Yerlikaya, 2016, s. 216).

Davranışçı yaklaşımın kişilik oluşumu hakkındaki bakışını geliştiren Bandura, kişiliği öğrenme alanının içinde görmektedir. Ona göre kişilik, davranışsal, bilişsel ve çevresel faktörlerin sürekli etkileşimi ile meydana gelmektedir. Bu aşamada gözlemsel öğrenme çok önemlidir. Ayrıca, öğrenmenin yalnızca pekiştirece bağlı geliştiği düşüncesini eleştirmiştir. Davranışın öğrenilebildiğini, ancak hemen gösterilemeyebileceğini ya da gelecek tepkileri dikkate almakta eksik kalacağını ifade etmiştir. Tüm bunlardan dolayı, tıpkı Skinner'ın kendini “radikal davranışçı” olarak değerlendirmesi gibi, Bandura da kendini “sosyal davranışçı” olarak değerlendirmektedir. Onun görüşünde, öğrenme sürecinde dolaylı öğrenme kilit noktadır (Cüceloğlu, 2016, s. 426).

Bandura'nın davranışçı yaklaşıma temel eleştirilerini şu şekilde özetlemek mümkündür:

- Davranışçı yaklaşım, deneysel ortam perspektifinden ilerlediği için doğal ortamdaki davranışları açıklamada yetersizdir. Davranış sıklığını artırmak için sürekli ödül-ceza

yöntemini kullanmak mümkün değildir. Dolayısıyla bireyler kendi davranışlarını kendileri yönlendirmektedir.

- Davranışın temelini koşullanmaya bağladığı için yeni tepkileri göz ardı eder. Bazı davranışlar, hiçbir pekiştirme olmaksızın gelişebilmektedir. Yani davranışın pekiştirme ile ortaya çıktığı savunuluyorsa, öncelikle ilk olarak nasıl ortaya çıktığı sorgulanmalıdır.
- Sadece uyarı-tepki ekseninde çalıştığı için gelecekteki tepkileri önemsememektedir. Bu durum, dolaylı yoldan öğrenilmiş davranışların göz ardı edildiği anlamına gelmektedir. Anında verilen tepkiler dışında, dolaylı olarak öğrenilmiş ve gerektiğinde sergilenecek davranışlarla ilgilenilmemiştir.

Bu eleştiriler, Bandura'nın yaklaşımı ile klasik davranışçı yaklaşım arasındaki şu farkları ortaya koymaktadır:

- Davranış öğrenilen bir durumdur, ancak kendini hemen açığa çıkarmayabilir.
- Öğrenme, yalnızca ve daima pekiştireçlerle ilgili değildir.
- İnsan, sadece uyarıcıya verdiği tepkilerle var olan pasif bir varlık değildir.

Bandura, modelleme/gözlem yoluyla öğrenme kavramlarını kuramsal olarak açıklayan ilk düşünür olması nedeniyle psikoloji ve sosyolojide önemli bir yere sahiptir (Yazgan-İnanç ve Yerlikaya, 2016, s. 217; Cüceloğlu, 2016, s. 426).

2. SOSYAL ÖĞRENME TEORİSİ (SOSYAL BİLİŞSEL KURAM)

Sosyal öğrenme kavramı; öğrenmenin kişisel, davranışsal, çevresel tüm dinamiklerin karşılıklı etkileşimi sonucu, sosyal bağlamda gerçekleştiğini ifade etmektedir. İnsanların etkileşim yoluyla; model alarak ve gözlemleyerek birbirinden bir şeyler öğrenebildiği düşüncesi aslında Platon ve Aristo'ya kadar dayanmaktadır. Onlar eğitimin, insanlara gözlem ve model alma imkânı sağlayarak, en iyi modellerle bireylere davranışlar sunulması olduğunu düşünmektedir (Gürel, 2014, s. 102). Ancak bu konuda ilk sistematik açıklama John Dewey'den gelmiştir. Dewey'e göre, bilişsel oluşum toplumsal bir süreçtir ve okul da bu toplumun bir parçasıdır. Öğrenci okulda toplumsallaşmayı öğrenmektedir. Dewey'e göre; insan sosyal çevredeki etkileşimlerle düşüncelerini ve davranışlarını oluşturur, geliştirir. Sonraki dönemde Vygotsky öğrenmeyi, öğretmenlerin rehberliğiyle gerçekleşen etkileşimli bir süreç olarak değerlendirmiştir. Sosyal öğrenme, bir kuram olarak ise ilk defa 1947 yılında Julian Rotter tarafından ortaya konmuştur (Bayrakçı, 2007, s. 200). Tüm bu gelişmelerin sonucunda günümüzde Sosyal Öğrenme kuramı konusundaki en ileri kuramsal çerçeveyi çizen düşünür, Albert Bandura'dır.

Bandura'nın Sosyal Öğrenme kuramı; öğrenmenin sosyal ortamda bağlamsal olarak, etkileşim, gözlem ve taklit yoluyla gerçekleşen bir süreç olduğu temeline dayanmaktadır. Bandura burada; insanın sosyalleşme sürecinde, öğrenmenin önemli bir payı olduğu düşüncesinden yola çıkmakta, bireylerin başkalarının deneyimlerini gözlemleyerek de birçok şeyi öğrenebileceğini iddia etmektedir (Bayrakçı, 2007, s. 200).

Bandura'nın sosyal öğrenme araştırmasının ilk ayağını, özellikle saldırganlık davranışının taklit yoluyla öğrenilmesi oluşturmuştur. Modeller bu durumda, yeni davranış edinmek ve davranışlarını değiştirmek konusunda önemli bir kaynak olarak belirtilmiştir. Teoride davranışı düzenleyen üç sistem bulunmaktadır (Bandura, 1977, s. 190):

- Önceden belirlenmiş uyaranlar davranışın zamanlamasını ve sonucunu ciddi biçimde etkiler. Sosyal bağlam bu noktada önemlidir.
- Geribildirim aşaması da davranış tekrarında önemli bir etkiye sahiptir. Destek, deneyim ve gözlem davranışın gelecekte tekrarlanabilirliğini etkiler.
- Son düzenleyici ise bilişsel işlevlerdir. Bireyler, tepki verebilecekleri durumlarla, örneğin düşmanca davranış yoluyla tetiklenir, kızdırılır. Belleğe yerleşen bu davranış öğrenme sürecinde etkili olmaktadır.

Başka bir deyişle; Bandura, öğrenmenin sosyal ortamda gerçekleştiğini, özellikle de çocukların en önemli öğrenmesinin, başkalarının davranışlarının gözlemlenmesi yoluyla ilerlediğini öne sürmektedir. Bu şekilde öğrenme, yalnızca davranışsal değil bilişsel de bir öğrenmedir. Her zaman taklide bağlı değil, sonuçlara göre de davranış edinilmesi söz konusudur. Bu durum; çevre, birey ve davranışın etkileşimine işaret etmektedir (Yavuz, 2014, s. 27). Bu noktada, kuramın dikkat çektiği iki öğrenme sürecine değinmek yerinde olacaktır.

Bandura'ya göre; Sosyal Öğrenme kuramında “edimsel koşullanma”, “model alma ve taklit” olmak üzere iki öğrenme süreci bulunmaktadır.

Edimsel koşullanma; aslında ilk olarak Skinner'ın tanımıyla, ödül ya da ceza pekiştiricileri aracılığıyla bir şartlanma kazanmayı ifade etmektedir (Morgan, 1986: 75). Benzer şekilde Bandura da bu kavramı, pekiştirilen ya da sonucu ödüllendirilen davranışların tekrarlanma olasılığının artması anlamında kullanmaktadır. Özellikle cinsiyet çalışmalarında; kendi cinsiyetine uygun davranan çocukların ödüllendirildiğinde davranışı tekrarladığı, cezalandırıldığında o davranışı zihninden sildiği gözlemlenmiştir. Benzer durum saldırganlık davranışı için de geçerlidir (Dökmen, 2009, s. 60).

Model alma ve taklit ise; gözlem yoluyla öğrenilen davranışların model alınması ve model alınan bireylerin taklit edilmesi anlamına gelir. Cinsiyet rollerinin öğrenilmesinde anne-baba figürünün model alınması ve davranışlarının taklit edilmesi buna örnek verilebilir

(Dökmen, 2009, s. 60). Bu noktada; insanların konuşması, giyimi, yeme içme biçimleri gibi birçok konuda kuramın etkili olduğu söylenebilir. Hatta intihar davranışı bile, gözlemleme-model alma-taklit ekseninde öğrenilen bir davranıştır. Bandura, taklit ve edinim, içselleştirme çerçevesindeki tüm olguları “model alma” başlığı içerisinde değerlendirmektedir (Duman, 2019: 326; Varol, 2014: 306). Sosyal Öğrenme kuramına göre; model almanın da farklı dinamikleri bulunmaktadır. Bandura; modelin statüsünün de öğrenme üzerinde etkileri olduğunu belirtmiştir. Model, gözlemciden daha yüksek bir statüye sahipse üst düzey bir taklit davranışı söz konusudur. Eğer daha düşük bir statüye sahipse taklit davranışı görülmez. Statüler eşit ise; davranışın sonucunun olumlu ya da olumsuz oluşuna göre taklit davranışı gerçekleşir ya da gerçekleşmez (Bandura, 1994, s. 13; Yavuz, 2014, s. 28).

Bandura, bu aşamada üç tür farklı modele dikkat çekmektedir (Bandura, 2006, s. 61):

- Canlı model; davranışı sergileyen gerçek bir kişidir.
- Sembolik model; herhangi kurgusal bir alanda tasvir edilen bir karakter veya kişidir.
- Sözlü direktifler; canlı veya sembolik bir model gösterilmeden, davranışı yönlendirici yönde yapılan açıklamalardır.

Bandura, bu üç modelden en etkili olanının, özellikle medya aracılığıyla oluşturulan alandaki sembolik model olduğunu öne sürmektedir (Varol, 2014, s. 306-307).

Sosyal Bilişsel davranış sürecinin detaylarında karşımıza dikkat etme, hafızaya alma, taklit etme ve güdülenme çıkmaktadır (Bandura, 1977, s. 17-22).

- *Dikkat etme süreci*; gözlem yoluyla öğrenmenin, ancak konuya dikkat verildiği sürece gerçekleşebileceğini ifade eder.
- *Hafızaya alma süreci*; modelin davranışının gözlemlendikten sonra hafızada tutulmasıyla etkili olabileceği anlamına gelir.
- *Davranışa dönüştürme süreci*; bilişsel olarak edinilen davranışın, gözlemleyen kendi davranışlarıyla karşılaştırması ve zihinde modelin davranışına benzeyene kadar tekrarlamasına işaret eder.
- *Pekiştirme ve motivasyon süreci* ise; sonucuna göre davranışın tekrar edilmesi aşamasıdır. Bandura bu süreçlere taklit ve özdeşleştirmeyi de ekleyerek klasik koşullanmadan ayırmıştır. *Taklit*; modelin davranışlarının tekrarlanması, *özdeşleşme* ise davranışın tamamen içselleştirilmesi, kişinin kendi davranışı haline gelmesidir (Varol, 2014, s. 306).

Bandura ayrıca, Sosyal Bilişsel kuramda; kişisel, çevresel, biyolojik gibi faktörler ve bu faktörler arasında bir üçlü nedensellik ilişkisi belirlemiştir: *Kişisel faktörler*; bilişsel, duygusal, davranışsal ve yargısal kavramsallaştırmalar ve benlik düzenleyici etkilerdir. *Davranış*

örüntüleri; cinsiyetle bağlantılı etkinlikleri ifade eder. *Çevresel faktörler ise*; günlük yaşamda karşılaşılan geniş bir sosyal etkiler alanına işaret eder. Bunların hepsi karşılıklı bir etkileşim halindedir, ancak her birinin baskınlığı duruma göre değişebilmektedir (Dökmen, 2009: 58). Bu karşılıklı belirleyicilik durumu, insanların yaşamlarını düzenleme potansiyeline sahip olmalarını sağlamaktadır. Bu sayede insanlar, yeni düşünceler üretebilmekte, deneyimlerini değerlendirebilmekte, beklentiler geliştirebilmektedir (Yazgan-İnanç ve Yerlikaya, 2016, s. 209-210).

“Sosyal Bilişsel teoride; sosyal yapısal faktörler, davranış etkileri ortaya çıkarmak için kendi sistemsal psikolojik mekanizmalarını kullanmaktadırlar. Böylece, ekonomik durumlar, statüler, eğitim ve aile yapıları; insanların istekleri, yararları, kişisel standartları, duygu durumları ve diğer düzenleyici etkilerin üzerindeki etkili konumu sayesinde dolaylı olarak davranışı ciddi bir biçimde etkileyebilmektedir” (Bandura, 2001, s. 10).

Sosyal Bilişsel kuramın bir diğer önemli noktası, öğrenmenin dolaylı bir süreç olduğu vurgusudur. Bu süreç bazı örüntülerden meydana gelmektedir (Bandura, 1977, s. 17-22; Kaya, 2017, s. 340-341; Yavuz, 2014, s. 29):

Dolaylı pekiştirme; bireyin kendi davranışını değil, model aldığı kişinin davranışını pekiştirmesidir. Modeli gözlemleyen bireyler, daha kısa zamanda ve sık taklit eğilimi göstermektedir. Modelin davranışının sonucunda ödüllendirilmesi, davranışın taklit edilme ihtimalini güçlendirir ve edinilmesini sağlar. Dolayısıyla bu durumun ana kahramanı model olduğu için bu, dolaylı bir pekiştirmedir.

Dolaylı ceza; dolaylı pekiştirme durumunun tam tersidir. Modelin ödüllendirilmesi davranışı pekiştirirken, modelin davranışının cezalandırılması da kişinin davranışı yapmaktan kaçınmasına neden olur. Olumsuz davranış cezalandırıldığında, modeli gözlemleyen kişi de bu durumdan etkilenir ve davranışın kazanılması engellenir.

Dolaylı duygu; gözlemlenen modelin duygu durumlarının gözleyende de görülmesidir. Birey, kendi yaşamasa bile yalnızca başkalarını gözlemleyerek dolaylı olarak korku, endişe, sevgi, nefret gibi birçok duyguyu yaşayabilir.

Dolaylı güdülenme ise; bireyin gözlemlediği davranışı yapma isteği duyması ve yapabileceğine inanmasıdır. Gözlenen davranışlar ve modelin kazanımları, bireyi bunları kendisinin de elde edebileceğine güdüler. Böylece benzer davranışlar edinilmiş olur (Bandura, 1977, s. 17-22; Kaya, 2017, s. 340-341; Yavuz, 2014, s. 29).

Tam bu noktada Bandura'nın öz-yeterlik kavramı karşımıza çıkmaktadır. Bandura, model alma ile yılan fobisini hafifletme süreçleri üzerine bir araştırma yaparken, bireylerin kendi kendine yeterlik inancının davranışlarda ve korkularda değişiklikler yaratabildiğini fark

etmiştir. 1970'lerin sonlarından itibaren, öz yeterlik inancının insan işleyişindeki rolünü araştırmaya ağırlık vermiştir. Ona göre öz yeterlik kavramı; bireyin kendine olan inancıyla yapabileceği etkinlikleri organize edebilme ve yapabilme potansiyeline karşılık gelmektedir. Bu, bireyin karşılaştığı çevresel olaylarla baş edebilmeye yönelik kendi yargısını ifade etmektedir. Bireyin becerileri değil, bu becerilerin nasıl kullanılacağına ilişkin algıyı belirtmektedir (Nabavi, 2012, s. 16).

Bandura, bireyin öz yeterlik algısını dört temel kaynak bilgisine dayandırmaktadır:

(1) Tamamlanmış başarılı performanslar; daha önce yaşanan başarıların gelecekte de yaşanabileceği beklentisine işaret etmektedir. (2) Dolaylı yaşantılar; gözlenen modelin başarısı ve başarısızlığı doğrultusunda kişinin de bunu başarabileceği beklentisine girmesi anlamına gelmektedir. (3) Sözel ikna; kişinin başarılı olup olamayacağı hakkında, diğer insanların destekleyici ya da cesaret düşürücü etkilerine karşılık gelmektedir. (4) Fizyolojik ve duygusal durumlar; insanların kaygı ve endişe anlarında öz yeterlik duygusunun azalacağı, daha az gergin durumlarda ise bu inancın artacağı ile ilişkilidir (Bandura, 1994, s. 2).

2.1. Saldırganlık ve Bobo Doll Deneyi

Bandura'nın araştırmalarının temelini oluşturan en önemli çalışması saldırganlık üzerinedir. Ona göre; insan davranışları arasında en kaygı uyandırıcı konu saldırganlıktır. Yapılan çalışmalar, kalıtım ya da güdülenmeden ziyade dış çevrenin saldırganlık konusunda daha etkili olduğunu gün yüzüne çıkartmıştır. Bandura, saldırganlığın kaynağının direkt veya dolaylı çevresel tecrübeler olduğunu belirtmiştir. Ancak saldırganlık; doğuştan gelmediği, öğrenildiği için değiştirilebilir ya da söndürülebilir veya hiç öğrenilmeyebilir bir davranıştır (Arslan vd., 2010, s. 381).

Sosyal Bilişsel kuram, çocuğun gelişim sürecindeki etkileşim ortamında karşı karşıya geldiği modelleri örnek aldığına işaret etmektedir. Bandura, saldırganlığın öğrenilen bir davranış olduğunu kanıtlamak için; o zamana kadar yapılan psikolojik teori hakimiyetine, yaptığı bir deneyle yeni bir pencere açmıştır. Bu bağlamda, şiddet ve saldırı da içgüdüsel değil, aslında öğrenilmiş davranışlardır. Televizyondaki şiddet ve şiddet davranışı ilişkisi araştırmalarında Bandura, çocukların yalnızca canlı modellerden değil, televizyondaki şiddet davranışı sergileyen karakterlerin etkisinde kalarak da davranış öğrenerek bunu taklit edebildiğini ortaya koymuştur (Yılmaz, 2014, s. 35-36). Sonuç olarak 1961 yılında, çocukların model alma yoluyla saldırganlık davranışını edinebileceğini kanıtlar nitelikteki çalışması olan Bobo Doll deneyini gerçekleştirmiştir. Deneyin farklı versiyonları olmakla beraber, bu deney,

çocukların şiddet içerikli medya ürünlerini izlemekten nasıl etkileneceği konusunda da ciddi sonuçlar barındırmaktadır (Bandura, 1977, s. 50).

Bobo Doll deneyinde katılımcılar, Stanford Üniversitesi'nin anaokulundan 3-6 yaş arası 36 erkek ve 36 kız öğrencidir. Çocuklar agresif ve agresif olmayan ve nötr olarak üç gruba ayrılmıştır. 24 çocuğa saldırgan, 24 çocuğa saldırgan olmayan model uygulanmıştır ve kalan 24 çocuk da kontrol grubudur. Deneyde her çocuk tek bir hikâyeye maruz bırakılmıştır. Deneyin ilk kısmında çocuklar farklı kategorilerde oyuncaklarla dolu bir odaya sokulmuştur ve yetişkin köşesindeki oyuncakların sadece yetişkinler için olduğu bilgisi verilmiştir (Bandura ve Walters, 1959). Ardından ilk gruba; bir yetişkinin, karşısındaki bebeğe sürekli şiddet uyguladığı bir film izletilmiştir. İkinci gruba, bebeğe yumuşak davranan bir film izletilmiştir. Üçüncü grup ise gözlem, kontrol grubudur. Ardından çocukların oyuncak bebeklerle oynamasına izin verilmiştir. Deney sonucunda şiddet içerikli film izleyen grubun oyuncak bebeğe şiddet davranışı gösterdiği, diğer grubunsa normal davranışlar gösterdiği gözlemlenmiştir. Deneyin bir sonraki aşamasında ise çocuklara aynı film yeniden izletilmiştir. Bu kez uygulanan şiddet davranışının cezalandırıldığı, yumuşak davranışın ödüllendirildiği ve davranışa hiçbir geribildirim yapılmadığı sonlar bulunmaktadır. Çocuklar yeniden oyuncakla baş başa bırakıldığında, ceza görüntüsünü izleyen grubun davranışının değiştiği gözlemlenmiştir (Laughey, 2010, s. 45; Köksal, 1997, s. 3). Çocukların gördükleri filmi tamamen taklit etme eğiliminde oldukları ve tavırlarını pekiştireçlere göre değiştirebildikleri ortaya çıkmıştır. Bir çocuğun ortalama olarak bir haftada televizyonda çokça saldırgan davranış modelleri görebileceği aşıkardır. Hatta çizgi filmlerde bile dövüş sahneleri çocukların heyecanını sağlayan bir unsurdur. Bu bağlamda saldırgan davranışların izlenen içerikler üzerinden de gelişebilme ihtimali söz konusu olabilmektedir (Aydoğan, 1994, s. 146). Bilici (2014); Bandura'nın bu deneyinin bazı soru işaretleri ortaya çıkardığına işaret etmektedir. Deneyde; çocuğun öfkesini oyuncuğa yönlendirdiği ve deşarj olduğu gözlemlenmektedir. Bu durumun öfkeyi boşaltma aracı olarak mı değerlendirileceği, yoksa saldırganlığın doğal bir davranış olarak bir yere yönlendirilmesini mi öğrettiği sorgulanabilmektedir. Öte yandan; saldırganlığın oyun bile olsa ödüllendirilmesi ve bu durumun da pekiştirmeye yol açma ihtimali de şüpheli bir konudur. Ancak deneyde de ortaya koyulduğu gibi; şiddetin ödüllendirildiğini gören çocuğun bu davranışı gösterme eğilimi dikkat çekicidir (Bilici, 2014, s. 22-23). Ayrıca araştırmanın sonuçlarında; model ödüllendirildiği zaman, çocuk ve modelin cinsiyeti aynıysa veya çocuk önceden modeli tanıyorsa, bireyin herhangi bir sorunlu duygu içerisinde olmadan da model alma davranışı ile saldırganlık gösterebileceği sonucuna ulaşılmıştır (Artino Jr., 2007, s. 5).

Bandura'nın bu deneyden elde ettiği sonuçlar, modern psikolojinin gidişatını değiştirmiştir. Akademik psikolojideki odağı saf davranışçılıktan bilişsel psikolojiye kaydırmaya yardımcı olduğu için de büyük ölçüde itibar kazanmıştır. Ayrıca Bobo Doll deneyi, genç bireylerin yetişkinlerin davranışlarından nasıl etkilendiklerini ortaya koymuştur. Yetişkinler saldırgan davranışlarından dolayı övgü aldığında, çocukların bebeğe vurmaya devam etmeleri daha olasıdır. Ancak yetişkinler cezalandırıldığında, sonuç farklı olmuştur. Sonuç olarak; Bandura'nın Bobo Doll deneyi ve Sosyal Öğrenme kuramı, iletişim ve şiddet, toplumsal cinsiyet gibi alanlardaki çalışmalarda da temele yerleştirilen bir kuram haline gelmiştir (Artino Jr., 2007, s. 4-5).

2.2. Medya Çalışmalarındaki Yeri

Bandura, insan davranışının öncelikli belirleyicisinin dışsal uyaran ve içsel tepkiler olduğu görüşüne karşı çıkmıştır. Davranışın, insanlarla ve dış dünyayla kurulan ilişki, etkileşim sonucu ortaya çıktığını savunmaktadır. Ona göre, çevremiz kaçınılmaz olarak tepkime göstereceğimiz uyaranlarla kuşatılmamıştır, aksine her şeyi etkileşimle birbirimizden öğrendiğimiz sosyal bir dünya vardır. Bu etkileşimsel bakış açısı, saldırganlık/şiddet ve medya ilişkisi hakkındaki düşüncelerine de yansımaktadır (Laughey, 2010, s. 44-45).

Televizyondaki şiddet ve çocukların şiddet eğilimleri arasındaki ilişki araştırmalarının teorik çerçevesi çizilirken de Bandura'nın sosyal-bilişsel öğrenme modelinden sıkça söz edilmektedir. Çocuklar, televizyonda şiddet davranışı sergileyen karakterlerin etkisinde kalarak da -tıpkı aile ve çevre gibi- davranışlar öğrenebilmekte ve bunu taklit edebilmektedir. Medya, kimi zaman toplumu yansıtan bir araç olarak görülse de toplumu ve gençleri belli davranışlara yönlendirecek potansiyele de sahiptir. Bu noktada Bandura, çocuklar ve yetişkinlerin televizyon aracılığıyla yeni davranışlar, duygusal tepkiler ve yeni tarzlar edindiklerini ileri sürmektedir. Bireylerin televizyon filmlerinden ve bu filmlerdeki modellerden tutumlar, duygusal tepkiler ve davranış biçimleri edindiklerine dikkat çekmiştir (Köse, 2012, s. 223; Kahya, 2018, s. 45). Bandura'nın kuramı, şiddetin görsel sunumu ile ilgili araştırmalara da ön ayak olan bir çalışmadır. Ayrıca, yeni dönemde şiddet içeren oyunlarla saldırgan davranışlar arasındaki ilişkiyi açıklamak için kullanılan geleneksel teorik açıklamalardan biri olarak yerini korumaktadır.

SONUÇ

Albert Bandura, psikoloji ve sosyoloji alanında kullanılabilecek ve herhangi bir disipline kolaylıkla adapte edilebilecek bir düşünsel temel sunması açısından önemli bir düşündürür. Davranışları sosyal etkileşime dayandırması ile öğrenme bağlamında bir davranışçılık kavramsallaştırması yapmıştır. Saldırganlık ve şiddetle ilgili sosyal bilişsel bir bakış açısı oluşturması; gündelik yaşantıda deneyimlenen davranışların öğrenme ile ilişkisinin kurulması açısından önemlidir. Tüm bunların literatüre kavramsal ve kuramsal olarak kazandırılması, sosyal öğrenmenin bilimsel niteliğini de ön plana çıkarmıştır.

Sosyal Öğrenme kuramı ile Bandura; öğrenmenin bağlamsal, gözlemsel ve taklit edilme yoluyla gerçekleşen bir süreç olduğuna dikkat çekmiştir. Bu noktada, bireyler arası etkileşimi de sürece dahil etmiştir. Klasik Davranışçılığın öne sürdüğü koşullanma karakterine eleştirel bir yaklaşım sergilemiş ve koşullanmanın pekiştireçlere bağlı olduğunu reddetmemekle beraber, yalnızca pekiştireçlere bağlı olduğu görüşünü eleştirmiştir. Ona göre Davranışçı yaklaşım doğal ortamdaki davranışları açıklama konusunda yetersiz kalmaktadır, çünkü bireyler pekiştireçlere bağlı olmaksızın da kendi davranışlarını yönlendirmektedir. Ayrıca yeni geliştirilen tepkiler de bu noktada göz ardı edilmektedir. Sadece uyarı-tepki çerçevesinde ilerleyen bir düşünce ile dolaylı öğrenme reddedilmiş olur. Tüm bunların aksine Bandura'nın en çok vurgu yaptığı kavram “dolaylı öğrenme”dir. Davranışın öğrenilen bir durum olduğunu kabul etmiş ancak anında tepkisel sonuçlar ortaya koymayabileceğini de vurgulamıştır. İnsanı pasifize eden düşüncelere karşı çıkmıştır. Burada sadece gözlemleyen değil, model alınan bireylerin de özellikleri ve türleri olduğunu açıklamıştır. Buna ek olarak, altını çizdiği kişisel, çevresel ve biyolojik faktörlerin de karşılıklı belirleyicilik ile bir nedensellik ilişkisi içerisinde olduğunu belirtmiştir.

Bandura, öz yeterlik kavramı ile de insana aktif bir rol biçmiştir. Bu kavram, bireyin kendine olan inancına ve başarabilme potansiyeline işaret etmesi açısından önemlidir. Yaptığı Bobo Doll deneyiyle bireylerin (özellikle de toplumsallaşma evresindeki çocukların) gözlem ve taklit yoluyla öğrendiği davranışları, bu potansiyelle taklit ettiğini de ortaya koymuştur. Deney, Davranışçılığı klasikten bilişsel psikolojiye yönlendiren bir köprü niteliğindedir. Öyle ki; iletişim, şiddet, toplumsal cinsiyet gibi birçok alanda referans alınabilecek bir teorik altyapı sunmuştur.

Klasik medya teorilerinin, bireyleri atomize varlıklar olarak nitelendiren görüşlerine karşı çıkması Bandura'nın teorisinin iletişim araştırmaları alanında da etkileyici bir gücü olduğunu kanıtlar niteliktedir. Dönemin güçlü etki anlayışına büyük eleştiriler yapan Bandura, medya ve şiddet davranışı incelemelerinde kullanılabilecek sağlam bir kaynak sunmuştur.

Ayrıca Sosyal Öğrenme kuramı, toplumsal cinsiyet çalışmalarında da cinsiyet rollerinin öğrenilmesi konusunda kullanılan bir teoridir.

Sonuç olarak Albert Bandura, hayatında geçtiği süreçlerin etkisi ve düşünsel perspektifiyle hem deneysel hem de gözlemsel bir konumda bulunmaktadır. Dolayısıyla, birçok alandaki araştırmanın teorik altyapısına yerleştirilebilecek kavramlar ve veriler sunmuştur.

KAYNAKÇA

- Arslan, C., Hamarta, E., Arslan, E. ve Saygın, Y. (2010). Ergenlerde Saldırganlık ve Kişilerarası Problem Çözmenin İncelenmesi, *İlköğretim Online*, 9(1), 379-388.
- Artino Jr, A. R. (2007). Bandura, Ross, and Ross: Observational Learning and the Bobo Doll. *Online Submission*.
- Aydoğan, F. (1994). Televizyonun çocuklar üzerinde etkisi, *Marmara İletişim Dergisi*, (8), 143-152.
- Bandura, A. & Walters, R.H. (1959). *Adolescent Aggression*, New York, USA: Ronald Press.
- Bandura, A. (1977). *Social Learning Theory*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Bandura, A. (1994). Self-efficacy. In V. S. Ramachaudran (Ed.), *Encyclopedia of human behavior* (Vol. 4, pp. 71-81). New York: Academic Press.
- Bandura, A. (2001). Social Cognitive Theory: An Agentic Perspective, *Annual Reviews Psychology*.
- Bandura, A. (2006). Autobiography. MG Lindzey & WM Runyan (Eds.), *A history of psychology in autobiography* (Vol. 9). Washington, DC: American Psychological Association.
- Bayrakçı, M. (2007). Sosyal Öğrenme Kuramı ve Eğitimde Uygulanması, *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (14), 198-210.
- Bilici, İ. E. (2017). İnfomal Öğrenme, Çocuk ve Suç Olgusu. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (37), 21-31.
- Cüceloğlu, D. (2016). *İnsan ve Davranışı*. Psikolojinin Temel Kavramları. 28.basım. İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Dökmen, Z. Y. (2009). *Toplumsal Cinsiyet: Sosyal Psikolojik Açıklamalar*. İstanbul: Remzi Kitabevi
- Duman, N. (2019). İntihar ve Medya, *Ekev Akademi Dergisi*, 23(77), 323-332.
- Fromm, E., (2011). *İnsandaki Yıkıcılığın Kökenleri* (Çev.Ş. Alpagut). Payel Yayınları, 3.basım
- Gürel, R. (2014). Sosyal Pekiştiricilerin ve Model Davranışlarının, Çocukların Ahlaki Yargılarının Şekillenmesindeki Etkisi (Bandura Örneği), *Değerler Eğitimi Dergisi*, 12(28), 101-119.
- Grusec, J. E. (1994). Social learning theory and developmental psychology: The legacies of Robert R. Sears and Albert Bandura.
- Kahya, Y. (2018). Medyanın Gençler Üzerinde Sosyal Sapma ve Şiddet Bağlamında Etkileri, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(45), 43-57.
- Kaya, A. (2017). *Eğitim psikolojisi*. (s.1-545). Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Köksal, Ş. (1997). İletişim Sürecinde Pornografik- Erotik Görsel Materyal ve Cinsel Şiddet. (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Radyo Televizyon ve Sinema Anabilim Dalı
- Köse, A. (2012). Medya ve Dil Oyunları: Gündelik Dil Pratiklerinde Televizyon Dizilerinin etkisi, *Millî Folklor Dergisi*, 24(94), 220-233.
- Laughy, D. (2010). *Medya Çalışmaları: Teoriler ve Yaklaşımlar*. (Çev. Ali Toprak). İstanbul: Kalkedon Yayınları

- Morgan, T. Clifford. (1986). *Psikolojiye Giriş*. (Çev. Hüsnü Arıcı) 3. baskı. Ankara: Meteksan Yayınları
- Nabavi, R. T. (2012). Bandura's social learning theory & social cognitive learning theory. *Theory of Developmental Psychology*, (pp. 1-24)
- Topses, G. (2012). Davranışçı ve Varoluşçu–Hümanistik Psikolojik Danışma Kuramlarının Ayırt Edici ve Örtüşen Nitelikleri, *International Journal of New Trends in Arts, Sports & Science Education (IJTASE)*, 1(3), 67-75.
- Varol, S. F. (2014). Medyada Yer Alan Temsillerin Kimlik Edinme Sürecindeki Rolü, *The Journal of Academic Social Science Studies*, (26), 301-313.
- Yavuz, S. (2014). Şiddetin sosyo-kültürel kaynakları ve medya metinleri aracılığıyla sunumu: “Güneşi Beklerken” dizi filmdeki şiddet olgusunun içerik analizi yöntemi ile belirlenmesi. (Yüksek Lisans Tezi) İstanbul Arel Üniversitesi
- Yazgan-İnanç, B., & Yerlikaya, E. E. (2016). Kişilik kuramları. (16. baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Yılmaz, G. (2014). Medya Şiddetinin Çocuklar Üzerine Etkileri Çocuk ve Şiddet: Toplumsal Şiddetin Cenderesinde Çocuklar, 5. *Uluslararası Risk Altında ve Korunması Gereken Çocuklar Sempozyumu Seçilmiş Bildirileri*, (3), 29-41.
- Zimmerman, B. J., & Schunk, D. H. (2003). Albert Bandura: The scholar and his contributions to educational psychology.